

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРОРІВНЯ

Люба ЗАЦНА

ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ БІЗНЕСУ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ З ОГЛЯДУ НА ВСТУП УКРАЇНИ ДО СОТ

Досліджено поведінку суб'єктів бізнесу молочної промисловості з огляду на вступ України до СОТ. Об'рунтовано потенційні переваги та недоліки цього процесу. Визначено напрямки підвищення ефективності господарської діяльності підприємств молочної промисловості.

Ефективне задоволення потреб споживачів та забезпечення населення продуктами харчування стає можливим лише в умовах формування повноцінного цивілізованого ринку продовольства, невід'ємною складовою якого є ринок молока і молочних продуктів. Сучасний ринок молока і молочної продукції в Україні характеризується скороченням поголів'я корів та зменшенням обсягів виробництва, недостатнім використанням виробничих потужностей переробних підприємств, низькою платоспроможністю населення, скороченням рівня споживання молочних продуктів. Зовнішній ринок з однієї сторони, може бути надзвичайно привабливим для вітчизняних суб'єктів молочного бізнесу, але з іншої містить серйозні загрози.

Як відомо, 16 травня 2008 року Україна стала повноправним членом СОТ, а отже умови роботи підприємств молочної промисловості зазнають суттєвих змін, в першу чергу в контексті тарифного захисту та необхідності удосконалення системи якості й безпечності продукції.

Ці явища зумовлюють актуальність дослідження ринку молока і молочної продукції в контексті вступу України в СОТ, а саме необхідність: виявлення проблем та перспектив для вітчизняних суб'єктів бізнесу молочної промисловості, аналіз стану та прогноз попиту, пропозиції, конкуренції, кон'юнктури, цін та рівня споживання.

Провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти досліджують історичні засади становлення та розвитку спільної аграрної політики Європейського Союзу, здійснюють критичний аналіз економічних процесів в молочній промисловості. Значний внесок в розробку проблем ринкових перетворень, становлення та розвитку ринку молока і молочної продукції зробили: Гайдуцький П.А., Рудич А.І., Т.В. Стойко, Саблук П.Т., Обіход С.В., Стаднік В.В., Давиденко О.Л., Євчук Л.А., Дудар Т.Г., Пристемський О.С., Голомша Н.Є. та інші.

Основні мотиви щодо необхідності вступу України до СОТ стосовно сільського господарства проаналізовані, зокрема, в роботі академіка П.Т.Саблука [1]. Вирішуються також проблеми, пов'язані з розрахунками розмірів внутрішньої підтримки сільського господарства та зокрема, молочної промисловості і зобов'язань щодо скорочення першої згідно з умовами СОТ. Так, Т.В. Стойко розглядає основні проблеми, що постають перед аграрним сектором економіки в процесі вступу України до СОТ. О.С. Пристемський визначив стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах інтеграції до Світового Співтовариства [2, 180]. А.О. Касьяновська показала необхідність реформування сільського господарства при вступі України до СОТ [3, 110]. Однак, ці публікації не виключають можливості нових пошуків в даному напрямку і створюють умови для генерації нових підходів і рішень актуальних завдань з урахуванням досягнень учених. Зокрема відкритим залишається питання поведінки суб'єктів бізнесу молочної промисловості в контексті вступу України до СОТ.

Сільське господарство, а зокрема молочна промисловість займає особливе місце в СОТ, головним чином, через те, що воно впродовж усієї історії цієї організації та її попередниці ГААТ не зазнавало значних обмежень. Поворотним моментом в історії сільського господарства став Уругвайський раунд – для нього вперше було встановлено суттєві правила. Результатом вступу України буде певна лібералізація та відкриття ринку, зміна структури державної підтримки сільського господарства, зокрема молочної галузі, зміна якості молока та молочних продуктів та приведення їх у відповідність до стандартів Європейського Союзу, тому визначення позитивних та негативних наслідків цього процесу для підприємств молочної промисловості та аналіз їх діяльності є метою даної статті.

Світова організація торгівлі (СОТ) — це міжнародна економічна організація, частка якої в обсягах світової торгівлі становить близько 96%. Після приєднання низки країн, які нині є кандидатами на вступ, СОТ здійснюватиме майже весь світовий торговельний оборот товарів та послуг. За останні роки значно розширилася сфера діяльності СОТ, яка нині далеко виходить за межі власне торговельних операцій. Вона є потужною і впливовою міжнародною структурою, здатною виконувати функції міжнародного економічного регулювання. Членство у СОТ стало практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство [4]. Приєднання до СОТ має для України стратегічне значення з точки зору двох важливих факторів: це умова для подальшої поступової, інтеграції України у європейські та світові процеси і структури, і системного реформування національної економіки згідно з принципами лібералізації та відкритості ринку. Крім того, інтеграція до СОТ — це ознака сталого розвитку країни — економічного, політичного, соціального.

В цілому ж, протягом періоду дослідження молочна галузь відзначається скорочення поголів'я великої рогатої худоби в Україні більше ніж у сім разів з 23,7 млн. голів у 1992 році до близько 3,2 млн. голів у 2007 році. Це позначилося і на погіршенні вітчизняних позицій у світі і на зниженні обсягів виробництва молока у країні [4, 45].

Проте, виробництво молока в Україні відносно стабілізувалося на рівні 12254,6 тис. тонн на рік завдяки істотному зростанню середньої продуктивності корови. Також, залишаються величезні невикористані резерви продуктивності. Так, при досягненні рівня продуктивності корів Європейського Союзу, що є цілком можливим та досягається в окремих вітчизняних господарствах, виробництво молока можна збільшити удвічі за існуючого поголів'я корів.

Світовий ринок молока сьогодні визначається обсягом, приблизно в 600 млн. т. З них коров'яче молоко становить понад 80%, решта – буйволяче, козяче, овече. Найбільшим виробником молока і молочних продуктів є Європейський Союз. Цікаво розглянути структуру світового виробництва молока у 2006 р. (рис. 1), де, лідером є Європа: її частка у світовому виробництві становить 35%. Хоча, порівняно із 2000 роком, виробництво молока знизилося на 3% (було 38%). В Азії навпаки виробництво зросло на ці ж 3% (у 2000 році її частка у світовому виробництві дорівнювала 28%, а на кінець 2006 р. - початок 2007 р. – 31%). У Північній Америці – стабільність, як і 6 років тому, її частка становить 15% світового молочного ринку. Не змінилися ці цифри і у Центральній та Північній Америці (11%), в Океанії (4%) та Африці (4%) [6, 23].

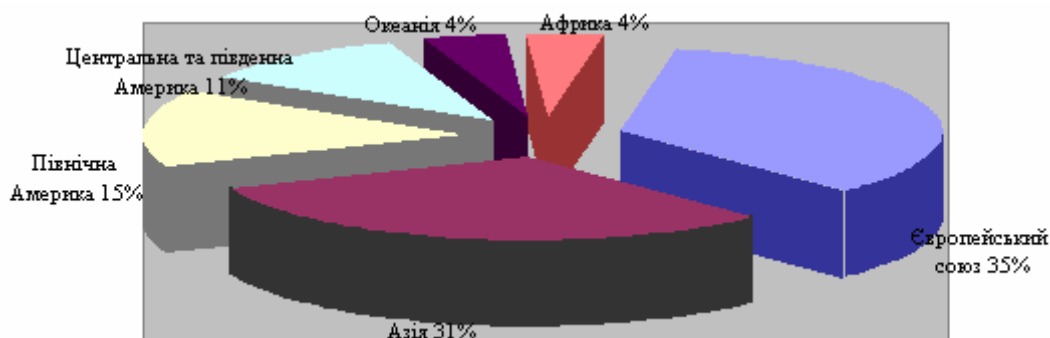

Рис. 1. Структура виробництва молока в світі в 2006 році [4, 23]

ЄС має також найбільший у світі експортний потенціал, що на сьогодні становить, у перерахунку на молоко, близько 15 млн. т. І Сполучені Штати, і Євросоюз мають суворо регульовані ринки. Тому якщо молочна продукція з України є дешевшою, вона все ж не зможе конкурувати на європейському ринку через чинні там системи квот і дотацій (табл.1). Ринки ж Нової Зеландії й Австралії є доволі ліберальними.

Таблиця 1

Фінальні обсяги квот на молоко для країн-нових членів ЄС, тис. т

Країни	Квота, всього	в т.ч. для переробки	для прямих продаж	Квота, резерв для 2006 р.
Польща	8964	8500	464	416
Чехія	2682	2613	69	56
Угорщина	1947	1783	164	43
Литва	1647	1256	390	58
Всього в ЄС-15	117502	115886	1616	-

За цінами на молоко країни світу можна умовно розділити на три основні групи. Перша – це країни з цінами на рівні 15-18 євро/100 кг (Океанія, Південна Америка, Індія). До другої належать США і більшість країн Західної Європи: ціни тут коливаються в межах 27-34 євро/100 кг. І третя група – це країни з високим рівнем цін на молоко (Японія, Швейцарія, Канада). Можна виділити ряд країн із традиційно низьким споживанням молока; навіть за умови успішного їх розвитку споживання молока там перебуватиме на досить низькому рівні. До числа таких країн належать Китай, Мексика, Іспанія, Італія, Японія. В інших країнах – до них належать Україна і Росія – споживання молока традиційно високе, проте в останні роки із загальноекономічних причин воно скоротилося. Із збільшенням виробництва молока на душу населення буде зростати і споживання. При цьому споживання сиру в Україні складає всього 3-3,5 кг на душу населення. Аналізуючи сусідні країни, встановлено, що тільки у сусідній Польщі цей показник перевищує 13 кг, не говорячи про Німеччину (15,2 кг), Італію (22,9 кг) або Францію (26,3 кг). Виходячи із цих цифр і нинішнього об'єму внутрішнього ринку твердих сирів, можна припустити, що виробникам варто розраховувати як мінімум на двократне зростання споживання у недалекому майбутньому. У країнах Північної Європи і США рівень споживання молока високий, але він не зростає. Навпаки, у найбільш розвинутих країнах цей показник дещо від'ємний: - 1,5% за рік. Водночас у Східній Європі, Латинській Америці, Азії й Африці вбачається перспективним збільшення виробництва молока, оскільки в цих регіонах на молоко і молочні продукти є незадоволений попит. У цілому ж можна констатувати, що споживання молока зростає швидше, ніж його виробництво. Приблизно половина з усіх зовнішньоторговельних обсягів молока реалізується в рамках регіональних торгових потоків, наприклад, у рамках ЄС або СНД.

Молочний сектор України, щоб набути конкурентоздатності з огляду на вступ України до СОТ, потребує дотацій та інших форм державної підтримки. Проте Україні не варто копіювати політику Євросоюзу [7]. Ще в 50-60-і роки, коли Європейський Союз лише створювався, ідея підтримки сільгоспвиробників полягала в тому, щоб запропонувати їм ціну, яка перевищує ціну світового ринку. Для того щоб контролювати імпорту достатньо застосувати мито. Проте в цьому разі стає набагато складніше експортувати товар. Бюджет країн Євросоюзу став субсидувати на молочне виробництво великі суми. Ще у 2005 році в цілому по ЄС молочний ринок поглинув 9,4 млрд. євро бюджетних коштів, з них 2,3 млрд. пішло на відшкодування експорту. З погляду нинішніх бюджетних можливостей України, подібні цифри вбачаються неадекватними. Крім того, питомі витрати на відшкодування експорту в ЄС значно випереджають аналогічні показники зростання виробництва молока. Так, при збільшенні виробництва за останні роки на 9% експортні відшкодування збільшилися вдвічі. Це пояснюється тим, що споживання молока всередині "єврозони" не збільшувалося, тому вся прибавка повинна була надходити на зовнішній ринок. В ЄС було вирішено запровадити спеціальні стабілізатори, що дали б змогу дещо зменшити пропозицію молока. Почали виплачувати спеціальні премії за забій худоби. Були впроваджені квоти, що визначають граничні обсяги виробництва для кожного підприємства. Проте квоти не могли бути стабільними, оскільки в середовищі підприємств проходили процеси злиття, банкрутств, перепрофілювань тощо. Тому була запроваджена торгівля квотами, ціна квоти також лягла на собівартість молока. І що більшою була ціна молока, то більший вона забезпечувала прибуток, то дорожчою була квота. Підсумовано, що за досліджуваний період, на дотування молочної галузі ЄС повинен виділити 80 млрд. євро. Для прикладу, у країнах ЄС, зокрема в Польщі, якщо підприємство проводить модернізацію, то 50 % засобів компенсує держава. В Україні ж можна не компенсувати кошти на модернізацію, але доцільно зменшити виробникам податкові зобов'язання на певний період часу. Тоді бізнес сам розвиватиметься і не потрібним стане дотування вітчизняного виробника. Головне завдання для підприємства в даних умовах – бути конкурентоспроможним, а свою діяльність спрямувати на задоволення інтересів усіх зацікавлених сторін: споживачів, постачальників, партнерів, персоналу та суспільства...

Експерт Міжнародної організації продовольства І. Когут звертає увагу на неможливість продажу на європейському ринку продукції українських молокопереробних підприємств. Низький ступінь переробки сировини для молочної промисловості, відсутність його сертифікації по міжнародних стандартах, є непереборною перешкодою на шляху експорту продукції підприємств молочної галузі в країни ЄС. Це підкреслюють і експерти Чорноморського регіонального відділення міжнародного технічного суспільства "Бюро Верітас". Вони вважають, що молокопереробні підприємства як виробничі комплекси, що випускають продукцію тваринного походження, раніше інших виробництв зобов'язані враховувати вимоги HACCP і ISO 22000:2005 в своїй діяльності. Найбільш поширеним варіантом впровадження в практику роботи виробничих компаній є побудова систем менеджменту якості на основі принципів HACCP ("Hazard Analysis and Critical Control Point") і вимог ISO 22000:2005. HACCP є системою, призначеною для ідентифікації небезпечних чинників (біологічних, фізичних, механічних або хімічних властивостей харчової продукції, які можуть вплинути на її безпеку) і встановлення параметрів, необхідних для їх контролю. А Міжнародний стандарт ISO 22000 був спеціально розроблений з метою гармонізації концепції HACCP і інших принципів розробки і сертифікації системи менеджменту безпеки харчової продукції, затверджених в рамках Глобальної Ініціативи по безпеці продуктів харчування [8, 6-7]. Державна політика у сфері управління безпечністю харчових продуктів повинна забезпечувати створення необхідних правових, економічних та соціальних умов, усталених в країнах СОТ, з метою: виробництва високоякісної та безпечної продукції для внутрішнього споживання та реалізації на зовнішньому ринку; рівноправного міжнародного торговельного обміну; задоволення попиту на безпечну та якісну продукцію; стабільного розвитку харчової та переробної галузі; запобігання біотероризму.

Те ж саме стосується ветеринарних лабораторій, як організацій, що здійснюють контроль якості і безпеки сировини, що поступає на переробку. Проте, за даними Міжнародної організації продовольства, в Україні сертифікована на відповідність із стандартами ЄС тільки центральна лабораторія ветеринарної медицини в Києві. В результаті наявність відповідних міжнародних сертифікатів у переробних підприємств не є підставою для допуску їх продукції на ринок ЄС.

На сьогодні чинні в Україні стандарти на молоко, відрізняються від європейських стандартів. Вони допускають рівень забруднення бактеріями і мікроорганізмами в кілька разів вище, ніж це прийнято в Європейському Союзі. У Україні допускається вміст бактерій в молоці другого сорту і може перевищувати рівень, допустимий в ЄС, в 3 тисячі разів. Прикро, що близько 80 відсотків вітчизняного молока відноситься саме до другого сорту. Воно виробляється в підсобних господарствах, населення яких не має в своєму розпорядженні умов та засобів поліпшення якості молока. Отже, необхідно посилити стандарти. Хоча, прикрим є той факт, що більшість виробників не дотримуються і тих стандартів, які існують зараз. Сьогодні виконання стандарту належно не контролюється [8, 8].

Фахівці вважають, що без інвестицій і додаткового державного фінансування тут не обійтись. У Литві, Латвії, наприклад, в період переходу до фермерського виробництва держава фінансувала 55 відсотків вартості будівництва ферми, решта засобів виділялася як пільговий кредит під 3-5 відсотків річних.

Отже, оцінюючи позитивні і негативні наслідки вступу України до СОТ для її сільського господарства, а зокрема молочної галузі, можна сказати наступне. Членство в СОТ може зумовити для України такі переваги: створення прозорого середовища для ведення бізнесу; розширення асортименту та приведення якості молочної продукції у відповідність до європейських стандартів, зниження їх ціни, що є позитивним для споживачів; прискорення структурної реформи та створення стимулів для підвищення конкурентоспроможності; активізація структурних реформ в аграрному секторі. Спрощення процедур доступу до зовнішніх ринків має прискорити структурні зміни; зміцнення міжнародних економічних позицій; покращення інвестиційного клімату; розвиток інновацій завдяки поліпшенню захисту інтелектуальної власності; поживлення виробництва в експортноорієнтованих галузях економіки, у т.ч. й молочної промисловості, внаслідок лібералізації режиму доступу до зовнішніх ринків; зменшення втрат експортерів від застосування дискримінаційних антидемпінгових механізмів; стимулювання технічного оновлення аграрної галузі відповідно до світових стандартів.

Однак не всі потенційні переваги країна, що вступила до СОТ, може реалізувати. Крім того, членство у цій організації може зумовити і певні негативні наслідки. Потенційні недоліки та ризики є наступними: зменшення дотацій, субсидій з боку держави може негативно вплинути на фінансовий стан виробників; витіснення українських молочних продуктів з ринку більш дешевими імпортними; переваги вільного доступу на ринки більшою мірою стосуються ринків сировинної продукції; зростання експорту молочних продуктів, що споживаються на українському ринку, може спричинити підвищення цін на них на

внутрішньому ринку; можливе звуження ринку збуту для національних товаровиробників; загострення конкурентної боротьби в галузі виробництва молочної продукції та витіснення із ринку "підприємств районного значення".

Варто зазначити, що зробити точні економічні розрахунки цих наслідків надзвичайно складно, зважаючи на ряд обмежувальних чинників.

Повертаючись на ринок молочної продукції в Україні, слід відзначити, що 50,6 % ринку належить великим підприємствам. В п'ятірку лідерів входять компанії: „Вімм-Білл-Данн”, „Донецький міськмолкозавод №2”, ДП „Лакталіс-Україна”, ВАТ „Люстдорф”, „Юнімілк-Україна”¹.

Для досягнення збалансованості розвитку ринку молока, адекватного відображення інтересів всіх учасників ланцюга виробництво-обмін-розподіл-споживання доцільно розвивати ринок молока на ґрунті інтеграції всіх сфер молокопродуктового підкомплексу з врахуванням дії основних факторів його формування, зокрема макроекономічного планування і прогнозування, якості продукції, розвитку нових технологій виробництва, аналітичного, освітньо-інформаційного, консультаційного, координаційного. Вважаємо, що у чинному законодавстві доцільно передбачити норми, які б поживляли інвестування інтегрованих структур із замкненим виробничим циклом. Інвестиційні ресурси тут, з одного боку, сприятимуть пропорційності удосконалення виробничої бази всіх учасників ринку молока, а з другого – приросту необхідної величини капіталу для розвитку галузі молочного скотарства.

Таким чином, вступ до ЄС для молочного сектору України вимагає: концентрації молочних корів на підприємствах та господарствах; концентрації переробних підприємств молочної індустрії; підвищення продуктивності корів (надоїв) та продуктивності праці на переробних підприємствах; термінового покращення гігієнічної якості сирого молока у відповідності з вимогами ЄС.

Мінімізацію негативних наслідків, максимальне використання позитивних можливостей інтеграції України у СОТ здатні забезпечити молочарські асоціації, великотоварні виробники та кооперативи із замкненим виробничим циклом. Саме ці суб'єкти є перспективними з точки зору виробництва широкого асортименту конкурентоздатної продукції відповідно до вимог СОТ. Особливу увагу при цьому необхідно приділити розвитку конкуренції між молочарськими кооперативами та молокопереробними підприємствами як основі демонополізації ринку молока.

Інфраструктура регіонального ринку молока не має достатнього розвитку. У зв'язку з цим необхідно на регіональному рівні активізувати організаційно-адміністративні важелі щодо нефункціонуючих її елементів (аукціонні торги живою та племінною молочною худобою, виставки, ярмарки, система витратно-цінового моніторингу) та на державному рівні забезпечити пільгове оподаткування і цільове фінансування молочарських кооперативів на предмет закупки обладнання для доїння, охолодження, промислової переробки молока на молочні продукти, організації заготівельних пунктів.

Отже, молочне виробництво в Україні має великі перспективи, насамперед, за рахунок стимулювання та нарощування внутрішнього попиту, а також при зваженій зовнішньоекономічній політиці на світових ринках, що особливо актуально при вступі до СОТ.

Література

1. Саблук П.Т. Основні мотиви щодо вступу України до Світової організації торгівлі / Саблук П.Т. // *Економіка АПК*. – 2002. – № 10. – С. 8-10.
2. Пристемський О.С. Стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах інтеграції до світового співтовариства / Пристемський О.С. // *Науково-теоретичний фаховий журнал "Вісник аграрної науки Причорномор'я" Миколаївського державного аграрного університету*. – 2007. – № 3(42). – С. 180-183.
3. Касьяновська А.О. Необхідність реформ ведення сільського господарства з метою вступу України до СОТ / Касьяновська А.О. // *Науково-теоретичний фаховий журнал "Вісник аграрної науки Причорномор'я" Миколаївського державного аграрного університету*. – 2007. – № 3(42). – С. 110-114.
4. Данилишин Б. Вступ України до СОТ сприятиме зростанню реального ВВП за рахунок додаткового збільшення експорту української продукції // <http://www.fin.org.ua/newws.php>
5. Рынок молока и молочных продуктов Украины // *Молочное Дело*. – 2008. – № 2. – С. 45-52.
6. Пастернак Н. Экспортні потоки молочної продукції, або куди течуть молочні ріки? // *Молочна промисловість*. – 2007. – № 1 (36). – С. 22 – 25.
7. Будет ли Европа пить наше молоко? <http://www.day.kiev.ua/184968/>
8. Тиха А. Какое молоко пьют украинцы? // *Молочное Дело*. – 2006. – № 12. – С. 5-8.

¹Підприємства перераховані в алфавітному порядку.